

1916 Basmacı İsyanı ve Türkmenistan'daki Etkileri

Valida Şener • Kadriye Topal Doğan*

ÖZET

Ruslar için günümüzdeki Türkmenistan bölgesi, ekonomik, jeopolitik ve siyasi sebeplerle dünya politikasında önemli bir konuma sahiptir. Rusların bu stratejik bölgeye olan ilgisi 19. asrın başlarından itibaren özellikle Trans-Hazar bölgesinde artış göstermiştir. 20. asrın başında bölge tarihinde iz bırakan olaylardan biri de 1916 Basmacı İsyanı olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın devam etmesi zaten az olan imkânları daha da kısıtlı hale getirerek isyanlara zemin hazırlamıştır. Mücadelenin temel amacı Türkmen topraklarından Rusları çıkararak bağımsız bir devlet kurmak olmuştur. Bunun yanı sıra, köylülerin toprak meseleleri, yüksek vergiler, sanayi devrimi ile ortaya çıkan işçi problemleri ve gazetelerde çıkan Türkistan ile ilgili haberler isyanın nedenleri arasında yer almıştır. "Türkistanskiye Vedomosti" gazetesinde, Türkistanlıları cephe hizmetlerinde çalıştırmak üzere askere almak için seferberlik ilan edileceği haberi yayınlanmıştır. Bu durum bölgede geniş çaplı bir tepkiye yol açmıştır.

1916 Basmacı İsyanı hem isyancılar hem de Ruslar açısından ağır sonuçlara sebep olmuştur. Çatışmalar sırasında birçok insan ölmüş, köyler yok edilmiş, hayvan sürüleri telef olmuş ve yaşam standartları kötüleşmiştir. İsyanın bastırılması,

* Bu çalışma, Valida Şener'in Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde hazırlanmakta olduğu yüksek lisans tezinin mezuniyet şartları gereğince tezinden üretilmiş ve danışmanı ile ortak sunulmuştur.

Çarlık rejiminin gücünü pekiştirmek yerine, rejimin zayıflamasında etkili olmuş ve ilerleyen yıllarda Rusya'da Müslüman bağımsızlık hareketlerinin simgesi hâline gelmiştir.

Bu çalışmada, 1916 Basmacı İsyanı'nın Türkmenistan'daki sosyal, ekonomik ve siyasi etkileri dönemin gazeteleri ile ilgili Rusça literatür ve arşiv belgeleri kullanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: İsyen, Basmacı, Ruslar, Türkmenistan.

ABSTRACT

For Russians, the region of present-day Turkmenistan holds a significant position in world politics for economic, geopolitical, and political reasons. Russian interest in this strategic region has increased since the early 19th century, particularly in the Trans-Caspian region. One of the events that left a mark on the region's history at the beginning of the 20th century was the Basmachi Rebellion of 1916.

The continuation of World War I further constrained the already limited resources, paving the way for the rebellions. The main goal of the struggle was to establish an independent state by expelling the Russians from Turkmen lands. Furthermore, peasant land disputes, high taxes, labor problems arising from the industrial revolution, and newspaper reports about Turkestan were among the reasons for the rebellion. The newspaper "Türkistanskiye Vedomosti" published a news report announcing a mobilization to conscript Turkestanis for front-line service. This sparked widespread backlash in the region. The 1916 Basmachi Revolt had grave consequences for both the rebels and the Russians. During the fighting, many people died, villages were destroyed, livestock herds perished, and living standards deteriorated. Rather than consolidating the Tsarist regime's power, the suppression of the rebellion weakened it and became a symbol of Muslim independence movements in Russia in the years to come.

This study attempts to reveal the social, economic, and political impact of the 1916 Basmachi Revolt in Turkmenistan using Russian-language literature and archival documents from the period.

Keywords: Revolt, Basmachi, Russians, Turkmenistan.

Ayaklanmaya Giden Süreç

Rus Çarlığı 16. yüzyıldan itibaren doğuya yönelik yayılma politikaları doğrultusunda askeri seferler düzenledi. 1552-1556 yılları arasında Kazan ve Astrahan hanlıkları, 1582-1900 yılları arasında Sibirya, 1828-1878 yılları

arasında Kafkasya Rus egemenliğine girdi. 1850-1885 yılları arasında Türkistan'ın tamamı Rus kontrolünde kaldı.¹

Rus ilerleyişi, başta Osmanlı Devleti olmak üzere bölgedeki Müslüman devletler açısından endişe verici bir unsur halindeydi. Türkistan, bu dönemde dünya periferisi olmaktan çıkıp, dünya güçlerinin çıkar çatışmalarına sahne olan jeopolitik bir alan haline gelmişti. Bölge, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında “Büyük Oyun” olarak bilinen Rusya-İngiltere rekabetine sahne oldu ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya'nın bölgeye yönelik askeri operasyon girişimleri ile durum daha da karmaşıklaştı. Osmanlı Devleti'nin Türkistan bölgesi ile ilgilenmesinin nedenlerinden biri diniydi. Yerel halkın halifeye duyduğu sempati, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki etkisini arttırmak için önemli bir araç olarak görüldü.²

Rus Çarlığı'nın Türkistan'ı ele geçirme süreci büyük bir şiddet ve yıkımı beraberinde getirdi. Karşısına çıkan her unsur acımasızca yok edildi, sağ kalanlar ise en ağır bedelleri para ve hayvan olarak ödemek zorunda kaldı. Çarlık istibdadının geçtiği yerlerde onlarca köy harabeye döndü; ele geçirilen topraklarda siyasal hukuksuzluk, idari zorbalık ve baskı hüküm sürmeye başladı. 1885 yılında bölgeyi ele geçiren Ruslar, askeri şiddetten, ekonomik şiddete yöneldi. Çarlık hükümeti bölgedeki etkinliğini arttırmak amacıyla nüfuzlu Türkmen hanlarını rütbelere ve değerli hediyelerle ödüllendirerek yanına çekmeye çalıştı. Örneğin Kafkasya Başkomutanı Dondukov-Korsakov, Merv vahasının en büyük hanlarından Gül Cemal'e değerli taşlarla süslenmiş bir çift büyük altın bilezik, kemer ve altın kaplı bir samur kaftan hediye etti. Ayrıca yaptığı hizmetlerden dolayı “Beyaz Çar” kendisine 2000 ruble, oğlu Yusuf Han'a ise 1200 ruble tutarında ömür boyu maaş verileceğini duyurdu. Oğlu Yusuf Han'a Merv ile Bayram-Ali arasında saray yaptırdı, en güzel araziler ona verildi. Diğer Türkmen hanlarına da yüksek rütbelere, nişanlar ve maaşlar verildi. Böylece Çarlık yönetimi yerel elitler üzerinde bir nüfuz ağı kurdu. Asıl amacı bölgeyi sömürgeleştirmekti. Çarlık yönetimi, en verimli toprakları yerel halktan zorla alarak Rus yerleşimciler için kullanıma açtı ve tarımsal üretim sistemlerini değiştirdi. Özellikle 1890'lı yıllarda Rus tekstil sanayiinin pamuk

1 İstitut İstorii Turkmenskoy SSR, Vostaniye 1916 goda v Turkmenii: Dokumenti i Materiali, Aşhbad: Turkmenskoye Gosudarstvennoye İzdatelstvo, 1938. s. 3.

2 D. Yu. Aparov, “Musulmanskoye dvijeniye v Sredney Azii v 1910 g.”, Sbornik RİO, N5, 153, Moskva, 2002, s. 128-131.

talebinin artmasıyla, pamuk tarımı zorla uygulamaya konuldu ve bölgedeki tarım yapısı yerel ihtiyaçlardan bağımsız hale getirildi.³

1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı, Rusya'yı ekonomik krize sürükledi, sanayi ve tarım üretiminde büyük düşüş yaşandı. Cepheye yenilgiler birbirini izledi. Ruslar, Rusya'nın içlerine doğru çekilmek zorunda kaldı. Çarlık generallerinin yetersiz kalması, sık sık ihanete uğramaları ve cephedeki savaşlarda verdikleri büyük kayıplar yüzünden insan sıkıntısı hissedilmeye başlandı. Bu ortamda Türkistan halklarının yaşadığı ekonomik ve sosyal baskılar daha da arttı ve nihayetinde 1916 yılındaki ayaklanmalara zemin hazırladı.⁴

Türkmenistan'da Ayaklanma Hareketinin Doğuşu ve Nedenleri

Basmacı Ayaklanması, Rus Çarlığına karşı yürütülen en geniş kapsamlı direniş hareketlerinden biridir. İsyanın en belirgin özelliği, yerli halkların neredeyse yarım yüzyıllık otokratik Rusya yönetiminin ardından, ilk kez "Beyaz Çar"ın emirlerine karşı beklenmedik bir şekilde direniş göstermeye cesaret etmeleridir. Ayaklanmanın görünen nedeni, Türkistanlı yerli işçilerin cephe gerisinde çalıştırılmak üzere askere alınması kararının ilan edilmesi idi. 28 Haziran 1916'da Türkistan Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen telgrafa göre Sır Derya, Fergana, Semerkant, Akmola, Semipalatinsk, Semereçensk, Ural, Turgay ve Trans-Hazar bölgelerinde yaşayan 19-43 yaş aralığındaki Müslüman nüfusun askerlik hizmetine tabi tutulması isteniyordu.⁵ İsyanın nedenlerini anlamak için bu gelişmenin çok daha gerisine gitmek gerekir. Bölge halkının tepkisi 1916'ya gelmeden önce pasif direniş biçimleriyle kendini göstermişti. Örneğin Krasnovodsk ilçe başkanının, Trans-Hazar bölgesinin başkanına verdiği 1904 tarihli, 36 numaralı raporda Cafarbay topluluğunun hem o yılki vergileri hem de geçmiş 2-3 senenin vergilerini ödemeyi reddettiği bildirilmişti. Sömürge yönetimine karşı duyulan öfke, aynı raporda yer alan resmi suç istatistiklerine de yansımıştı. Suçlar sütununun da 1902 yılında 492 olan idari düzene karşı suç sayısı, 1911'e gelindiğinde 1141'e yükselmişti.⁶

Basmacıları destekleyen olayların merkezinde olan Gürcü kökenli Sovyet yöneticilerden G.K. Ordzhovnikidze, 13 Mayıs 1913'te Stalin'e yazdığı

3 İstitut İstorii, Vostaniye s. 4-11.

4 İstitut İstorii, age, s. 13.

5 .T. R. Riskulov, Vosstaniye Tuzemtsev v Sredney Azii v 1916 godu, Kızılorda: Gosudarstvennoye izdatelstvo K.S.S.R, 1927. s.3-4.

6 İstitut İstorii, age, s. 17.

mektubunda Türkistan'a karşı şiddetli politikanın, şeriata karşı sorumsuz mücadelenin, cezalandırıcı kurumların davranışlarının mevcut krize yol açtığını açıkça ifade etti. Ordzhovnikidze, Basmacıları halktan kopuk bir soygun çetesi olarak görmediğini belirtti ve Türkistan'daki siyasetin kökten gözden geçirilmesi gerektiğini vurguladı.⁷ Buna karşın A.A. Roslyakov gibi Sovyet tarihçileri, Basmacı hareketini "feodal-milliyetçi" ve "açık silahlı feodal" bir karşı devrim olarak nitelendirerek halk nezdindeki meşruiyetini görmezden gelmiştir.⁸ Oysa sahadaki gelişmeler, isyanın büyük ölçüde halkın sömürge yönetimine karşı biriken öfkesinden kaynaklandığını göstermektedir. Basmacı İsyanı, siyasi bir hareket olarak Trans-Hazar bölgesinde 1917 sonlarında hissedilir hale geldi.⁹ Çünkü 1916 yılında başlayan yerel direniş hareketleri, 1917'de Rusya'da gerçekleşen Şubat ve Ekim devrimlerinin ardından Türkistan'da yeni bir ivme kazandı. Bu bağlamda, Türkmenistan'da isyan hareketinin doğuşu, ortaya çıkan yeni siyasi fırsatların bir sonucuuydu. Şubat Devrimi'nden sonra Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde Müslüman halkın haklarını korumak için Türkmen, Kazak, Özbek, Kırgız ve diğer halkların milli örgütleri ortaya çıkmaya başladı. Kazak örgütleri "Alaş Orda" ve "Zhas Kazah"(Genç Kazah), Genç Buharalılar, Genç Hiveliler, Cedidçiler gibi gruplar bağımsızlık taleplerini daha yüksek sesle dile getirdi. İsyan hareketinin Türkmenistan'da başlangıcı ise bazı tarihçilere göre, Ocak 1918'de Hive'de Türkmen Halk lideri Cüneyd Han'ın iktidara gelmesiyle bağlantılıydı. Böylece isyan hareketi, Türkmenistan'da 1918-1920 yılları arasında iç savaşın devamı niteliğinde oldu.¹⁰ Hive Hanlığında yaşayan Türkmenler, Hive'yi terk edip Trans-Hazar bölgesindeki Türkmenlerle birleşmek istediler.¹¹ İsyanın Temmuz 1922'de Fergana bölgesine yayılması, Semerkand'ın tamamını, Surhan-Derya'nın bir kısmını ve Türkmenistan'ın Trans-Hazar bölgesini tekrar hareketlendirdi.¹²

Yomud Türkmenleri ve Ayaklanmadaki Rollerini

Türkmen halkı, özellikle Yomud kabilesine mensup gruplar, ayaklanmanın seyrini belirleyen aktörlerdendi. Bu kabilenin yaşadığı Krasnovodsk bölgesi, İran sınırına yakınlığı itibarıyla hem stratejik hem de siyasi

7 D.D. Annaorazov, Basmacheskoye Dvijenije v Turkistane : Prodoljenije Grajdanskoj Voynı 1918-1920 gg. Aşhabad 2022, s. 69 -70.

8 A.A. Roslyakov, Ukaz, Rabota. s. 21-47.

9 S. D. Asfendiarov, Natsionalno Osvoboditelnoye Vosstaniye 1916 goda, Moskva, 1936. s. 12.

10 Dzhuma-Durdı Annaorazov, age, s. 29.

11 T.V. Kotyukova, Vostaniye Turkmen v Hivinskom Hanstve v 1916 g. Moskva 2017, s. 67.

12 Dzhuma-Durdı Annaorazov, age, s. 35.

açından önemli bir konumdaydı. Söz konusu bölgedeki Yomud göçebeleri, Çarlık yönetiminin 25 Haziran 1916 tarihli “yerli halkın cephe gerisinde angarya hizmetlerde çalıştırılmasına” ilişkin kararının ardından, önce sessiz bir hoşnutsuzluk gösterdi, fakat yönetimden tatmin edici bir açıklama alamayınca isyana yöneldi.¹³ İlk olarak Ağustos ayında, Atrek Nehri civarında bulunan Çikişlyar karakoluna, işçi listeleri hazırlamak amacıyla gönderilen bir görevliye silahlı direniş gösterildi. Devriye ve icra memurlarına eşlik eden askerî birliğe yönelik açılan ateş sonucunda iki Rus askerî hayatını kaybetti, üç asker ise yaralandı.¹⁴

Aynı dönemde, Chatly Kalesi'ne yakın bölgelerde kalabalık Yomud gruplarının hareketliliği dikkat çekti ve bu süreçte Çikişlyar ile merkez arasındaki telgraf iletişimi kesintiye uğradı. Bu durum, bölgedeki isyanın sadece lokal bir hoşnutsuzluk düzeyinde kalmayıp, Çarlık idari ve iletişim hatlarını hedef alan bir direniş biçimine dönüştüğünü göstermektedir.¹⁵ Trans-Hazar bölgesindeki idari merkezler açısından, Yomudların isyanı yalnızca bir iç güvenlik sorunu değil, aynı zamanda sınırları aşan etkileri bulunan bir risk haline gelmiştir.

İsyanın bölgesel ve uluslararası yankıları da dikkate değerdir. Yomud kabilesi, sınırın her iki yakasında yani hem İran topraklarında hem de Rusya'nın Trans-Hazar bölgesinde göçebe olarak yaşam sürdürmekte ve her iki hükümete de vergi ödemekteydi. Bu ikili statü, onların ayaklanması yalnızca Rusya iç siyasetini değil, aynı zamanda İran-Rus ilişkilerini de etkileyebilecek bir kriz boyutu kazanmasına yol açtı. Nitekim bazı kaynaklarda, ayaklanmanın Türk ve Alman ajanlarının bölgedeki faaliyetleriyle örtüşen bir zamansal kesitte gerçekleştiği ve bu güçlerin Yomud isyanını kışkırtıcı veya yönlendirici rol oynamış olabileceği belirtilmektedir.

Ağustos ayının ikinci yarısından itibaren, başta Yomud toplulukları olmak üzere birçok Türkmen aşireti, kitlesel olarak İran topraklarına göç etmeye başladı, bu hareketlilik Eylül ayı boyunca devam etti. Nitekim Caferbay, İtabay ve Pak-Atabay gibi aşiretlerin önemli bir kısmı, 2.000'i aşkın çadırla birlikte Krasnovodsk bölgesinden ayrılarak İran'a geçti. Bu göçler, hem Çarlık yönetiminin bölgede otorite tesis etmesini zorlaştırdı, hem de sınır güvenliği açısından yeni sorunlar doğurdu. 20 Eylül 1916 tarihinde, Gurgenyu Nehri kıyısındaki Rus yerleşimlerinde Türkmenler tarafından

13 T.R. Riskulov, Vostaniye Tuzemtsev v Sredney Azii, Moskva: 1920, s. 63-65.

14 T.R. Riskulov, age, s. 64-65.

15 T.R. Riskulov, age, s. 63-67.

hayvan hırsızlığı olayları rapor edildi. Astrabad yakınlarında ise Berdan ve üç namlulu tüfeklerle donanmış Türkmen gruplar, bir Kazak devriyesine iki kez ateş açtı, iki Kazak askerini yaraladı. Ardından, Ak-Kala tahkimatına saldırarak geçici olarak bu mevkiyi ele geçirdiler. Astrabad'dan gönderilen Rus müfrezesine yoğun ateş açan Türkmenlerin, patlayıcı mühimmat kullanarak tahkimatı iki saat boyunca bombardımana tuttukları bildirildi. Bu çatışmanın sonunda Türkmen kuvvetleri Ak-Kala'dan çekildi, ancak bu süreçte bölgedeki yerleşimlerde ciddi can ve mal kaybı yaşandı ve bazı birlikler deniz yoluyla bölgeden tahliye edildi.¹⁶

1916 sonbaharında, özellikle Eylül sonu ile Ekim ayı boyunca, Trans-Hazar bölgesinde Rus yönetimine karşı Türkmen halkının isyanları yoğunluk kazandı. Bu dönemde hem askeri sevkiyatlar hem de sivil yerleşimler ciddi saldırılara maruz kaldı, bölgedeki güvenlik tamamen tehdit altına girdi. 25-28 Eylül tarihleri arasında, Ukrayna'dan gelen 100 süngü ve 150 kılıçtan oluşan bir Rus müfrezesi, üç makineli tüfek ve iki top eşliğinde bir lojistik konvoy ve erzak nakliyatına refakat etmek üzere Chatly'den Gumyet-Khaum'a doğru yola çıktı. Ancak bu birlik, yolculuğu esnasında iki kez, tüfeklerle silahlanmış kalabalık Türkmen isyancı gruplarının saldırısına uğradı. Bu saldırılar, isyancıların iyi organize olduklarını ve modern silahlar temin ettiklerini ortaya koymuştur. 1 Ekim gecesi, çatışmaların en kanlı anlarından biri yaşandı, Yüzbaşı Pozharsky ile iki askeri öldü, iki asker de yaralandı.¹⁷

Ekim ayı boyunca Yomud Türkmenlerine mensup isyancı gruplar, bölgedeki posta hatlarına ve erzak taşıyan birliklere yönelik saldırılar gerçekleştirdi. Bu saldırılar sonucunda sekiz Rus öldürüldü, iki kişi de yaralandı. Türkmen tarafı da bu çatışmalarda ciddi kayıplar verdi. Bu durum, isyanın artık klasik baskınlardan çıkıp, düzenli orduya karşı topyekûn bir direniş formuna büründüğünü gösterdi.¹⁸ Ekim sonlarına doğru, Hoca-Nefes civarında yeni isyancı grupların ortaya çıkmasıyla birlikte, kıyı bölgesinde daha önce tarafsız ya da barışçıl kalan Türkmen aşiretleri de ayaklanmaya teşvik edilmişti. Aynı süreçte Kara-Su Nehri ağzında bulunan Malakan yerleşimi kuşatma altına alındı ve köylüler yaşadıkları alanlardan zorla çıkarıldı.¹⁹

16 T.R. Riskulov, age, s. 64.

17 TsGA TSSR, f. 1, op. 2, d. 56, l. 23.

18 Z.A. Zeman, *The Rise of National Movements in Central Asia: A Study of the Basmachi Rebellion*, Leiden: Brill, 1970, s. 88.

19 T.R. Riskulov, age, s. 64.

Aynı dönemde, Atkek ve Gurgeni bölgelerindeki karışıklıklar İran sınırına komşu Trans-Hazar bölgelerine de yayıldı, bu kez hedef demiryolu altyapısı oldu. Tejen İstasyonu çevresindeki raylar, köprüler ve mühimmat taşıma noktaları isyancılar tarafından tahrip edilmeye çalışıldı. 6 Ekim'de yapılan sabotaj girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da, demiryolu hatlarına yönelik bu tür saldırılar bölgedeki ulaşımı felç etme amacı taşımaktaydı.²⁰

Kasım 1916'da, Trans-Hazar ve bitişik Astrabad bölgeleri, Türkmen isyan hareketinin geniş çaplı askerî eylemlerine sahne oldu. Ekim ayındaki saldırıların ardından Rus idaresi, bölgedeki tüm askeri birimlere alarm durumunu artırmaları talimatını verdi. Tejen, Serahs ve Gurgenya gibi stratejik bölgelerde büyük çaplı çatışmalar meydana geldi. Tejen şehri, isyancı gruplar tarafından ani bir baskına uğramadan önce zamanında uyarılmıştı. Bu sayede savunma önlemleri alınarak saldırı püskürtüldü. Bu çatışma sırasında hükümet güçlerinden üç alt rütbeli asker hayatını kaybetti, bir köprü muhafızı ise ağır şekilde yaralandı.²¹

Serahs kenti yakınlarında ise başka bir çatışma meydana geldi. Ancak saldırı başarısız olmuş, isyancı grup dağıtıldı.²² Astrabad vilayetindeki Yomud Türkmenlerinin isyan faaliyetleri artarak sürdü. Bu faaliyetler, Ekim ayındakiyle benzer özellikler taşımakla birlikte, liderlik açısından daha organize bir nitelik kazandı. Baba-Kılıç, Şahi-Han Diverzhi ve Essen-Han'ın komutasında birleşen isyancı birlikler, daha geniş çaplı müfrezeler halinde faaliyet gösterdi.²³

Kasım ayının ilk yarısında Yomud Türkmenlerinin ana kuvvetleri Hazar Denizi kıyısında, Astrabad bölgesinin batısında toplandı. Burada, kıyıdaki Caferbeylerinin büyük kısmı da Yomud isyancılarına katıldı. 4-11 Kasım tarihleri arasında bu kuvvetler, Gümüş-Tep ve Karasu köyleri arasındaki Lianozovlar'a ait balıkçılık tesislerine saldırı düzenlediler. Ancak bu saldırılar, bölgedeki topçu birlikleri ile Asur-Dinskiy deniz üssünden çıkarma yapan deniz birliklerinin yardımıyla başarıyla püskürtüldü. Aynı ayın ortalarında, Gurgenya Nehri vadisinde geniş çaplı isyancı gruplar yeniden ortaya çıktı. Bu dönemde isyancılar üç ana gruba ayrılmıştı: ilki Ak-Kala bölgesinde, ikincisi Morava-Tepe Dağı civarında, üçüncüsü ise Chatly

20 RGIA, f. 391, op. 2, d. 4511, l. 17-19.

21 TsGA TSSR, f. 1, op. 2, d. 59, l. 8.

22 RGIA, f. 391, op. 2, d. 4523, l. 11-13

23 V.A. Sahakyan, Koloniya Turkmenii: Rossiyskaya Politika i Mestnye Obschestva (1881-1917), s. 215.

bölgesinde konumlanmıştı. Bu grupların coğrafi dağılımı, isyancıların bölgeye dair detaylı bir askeri strateji benimsediklerini ve lojistik hatlara yönelik baskınlarını planlı şekilde yürüttüklerini göstermekteydi.²⁴ Kasım ayının son haftasında, Trans-Hazar'daki isyancı hareket daha yoğun ve örgütlü bir hale geldi. Kızıl-İmam karakolundan Chat karakoluna doğru ilerleyen bir konvoy, Yomud isyancılarının hedefi oldu. 25 Kasım günü meydana gelen bu saldırıda, 2. Sibiryaya Alayı'na bağlı iki piyade bölüğü ve yüz sınır muhafızından oluşan birlik, 400 deve ve 160 katırdan oluşan büyük bir nakliye konvoyunu korumaktaydı. Ani baskın sonucu bir alt rütbeli asker hayatını kaybetti, 18 asker ise yaralandı. Saldırının şiddeti ve lojistik yetersizlikler nedeniyle müfreze Kara-Kala'ya çekilmek zorunda kaldı.²⁵

Bu gelişmeler, yalnızca Trans-Hazar bölgesindeki istikrarı değil, aynı zamanda Rusya'nın Kuzey İran'daki politik ve askerî mevcudiyetini de tehdit eder hâle geldi. Astrabad ilindeki Türkmen ayaklanmasının ciddiyetini değerlendiren Kafkasya Genel Valisi General Aleksey Kuropatkin, bu tehdidin Hazar Denizi'nin doğu kıyılarındaki diğer Türkmen topluluklarını da ayaklanmaya teşvik edebileceği yönündeki endişesini dile getirdi. Bu nedenle, Kasım ayı başlarında Sır Derya Askeri Valisi Korgeneral Madridov'a, isyanı kesin şekilde bastırmak üzere geniş kapsamlı bir askerî harekât başlatılması emrini verdi. Kuropatkin'in emriyle oluşturulan geniş çaplı sefer gücü, yaklaşık 8.000 kişilik bir kuvvetten oluşmaktaydı. Madridov komutasındaki bu birlik, daha etkin bir operasyonel dağılım sağlamak üzere üç ayrı müfreze hâlinde yapılandırılmıştı: Yarbay Derfaeldin komutasındaki Çikişlyarsky Müfrezesi, Albay Gabaev'in komutasındaki Astrabadski Müfrezesi ve Albay Strzhalkovski idaresindeki Gyurgenski Müfrezesi.²⁶

6 Aralık 1916'da General Madridov komutasındaki Rus birlikleri, Astrabad ve Çikişlyar yönlerinden ilerleyen ana kuvvetleriyle, isyancıların tahliye ettiği Ak-Kala tahkimatını işgal etti. Bu sırada, Yomud isyancıları kaçmaya çalıştı, fakat girişimleri sonuçsuz kaldı.²⁷ Madridov'un birliklerinin kuzey ve güneyden uyguladığı baskı, Yomud kuvvetlerini batıya doğru kaçmaya zorladı. Ancak burada da ağır bir yenilgiye uğradılar. Çatışmalar sonucunda binlerce kişi öldürüldü, kabilelerin ileri gelenleri esir alındı. Bu

24 T.R. Riskulov, age, s. 65.

25 TsGA TSSR, f. 1, op. 2, d. 60, l. 21-23.

26 T.R. Riskulov, age, s. 65.

27 RGVA, f. 395, op. 17, d. 130, l. 2-4.

gelişmeler, Yomudların örgütlü direnişinin sonlandığını ve Rus yönetiminin bölgedeki askerî kontrolünü pekiştirdiğini göstermektedir.²⁸

Türkmen IV. Trans-Hazar Sovyet Kongresi ve Trans Hazar Bölgesindeki Gelişmeler

30 Kasım 1917 tarihinde Aşkabat'ta toplanan IV. Trans-Hazar Sovyet Kongresi'nde, bölgedeki yönetime dair kararlar alındı. Kongrede bölgesel Müslüman Komitesi'ne üç makam teklif edildi, fakat bu temsiliyet gerçek bir yetki paylaşımını yansıtmamaktaydı. Türkmen liderlerinden D.A Amanzholova, Trans-Hazar bölge yönetiminin Avrupa'da eğitim almış kişilerle paylaşılmasını önerdi.²⁹ Kongre, 2 Aralık 1917'de bölgedeki tüm yönetimin Sovyetlerin lehine verilmesine karar verdi ve yedi kişiden oluşan bir Trans-Hazar Bölge Halk Konseyi kuruldu. Böylece Trans-Hazar bölgesinde Sovyet iktidarı kurulmuş oldu. Ancak bu yeni yönetim Türkmenleri konseye dahil etmedi.³⁰

N.N. Han Yomudskiy'nin belirttiğine göre, "F.İ. Kolesov (Kokand Özerkliğinin bölgesel Halk Komiserleri Konseyi başkanı) Aşkabat'ta vardığında, Türkmenlerin taleplerine kayıtsız kaldı. Bu yaklaşım Türkmenleri Bolşeviklerden daha da çok uzaklaştırdı.³¹ 11 Temmuz 1918'de Aşkabat'ta Sosyal devrimciler ve Menşevikler tarafından yönetilen bir ayaklanma patlak verdiğinde, Türkmen halkı da isyancıların tarafına geçerek Sovyet iktidarına karşı ayaklandı.

Trans-Hazar bölgesi Bolşeviklerin hemen hemen hiç toplumsal desteğe sahip olmadığı bir bölgeydi. Zira işçi sınıfı esas olarak Menşevik-Sosyalist Devrimci olarak, zengin, yüksek vasıflı bir sınıf olan demir yolu işçilerinden oluşuyordu. 16 Nisan 1918'de Aşkabat'ta işçiler, işçi temsilcileri konseyini seçmişti fakat 13-25 Mayıs 1918 tarihleri arasında Aşkabat ve Kızıl-Arvat Bolşevik işçi temsilcileri, Bolşevikler tarafından dağıtıldı onun yerine Askeri Devrim Komiteleri kuruldu. Bu durum, Bolşevik muhaliflerine yönelik tutuklamalara neden oldu ve şiddet günlük hayatın olağan bir parçası haline geldi. 17 Haziran 1918'de Ataman Dutov'un,

28 T.R. Riskulov, age, s. 66

29 D.A.Amanzholova, Revolyutsiya 1917 goda i problemi etnopolitiçeskogo razvitiya narodov Tsentralnoy-Aziatskogo regiona Rossii, Vestnik, Karagandinskogo unv. Seriya "İstoriya Filozofiya" 2018.n2. s. 46

30 İstoriya Sovyetskogo Turkmenistana. Ç 1(1917-1937). Aşhabad: Turkmenistan 1978. s. 47-62

31 K. Yomudskiy, "Türkmeni i revolyutsiya. 10 let nazad v Turkmenii", *Turkmenovedeniye*, Aşhabad, 1927, N2-3, s. 16.

Orenburg'u kuşatmasıyla Aşkabat'ta Bolşevikler, Sağ Sosyalist Devrimciler ve Menşevikler arasında ciddi çatışmalar yaşandı. Çatışmalar, işçilerin konsey seçme mitinginin ardından başladı, Kızıl-Arvat ve Türkistan Demiryolu boyunca devam etti.³²

Bolşevikler, çatışmalara müdahale etmek için Aşkabat'a A.İ. Frolov'u gönderdi. Frolov, 26 Haziran'da sokağa çıkma yasağı ilan etti ve şehri kuşatma altına aldı. Seçimlerin yapılması için kurulan yetki komisyonunu dağıttı ve kendisi yerel konsey seçimleri düzenledi. Burada Sol Sosyalist Devrimciler ve Bolşevikler çoğunluğu sağladı.³³ Yerel devrimci komitenin merkezin kararlarına uymayı reddetmesi üzerine Frolov, 9 Temmuz'da Kızıl-Arvat'a gitti ve 11 Temmuz'da Krasnovodsk'u yatıştırmak üzere harekete geçti. Direnişi bastırmak için aşırı bir güç kullanan Frolov, istasyon binasına "Bize karşı olan herkese ölüm!" yazılı bir pankart astırdı, hatta pankartın yanlarına iki işçi asıldı.³⁴

Bu arada 11-12 Temmuz'da Aşkabat'ta Devrimci Menşevik partilerin temsilcileri F.A. Funtikov ve V. Dohov, Kont A.İ. Dorrer ve ayrıca Türkmen milliyetçileri Bolşeviklere yine karşılık verdi ve çatışma devam etti.³⁵ İsyân sonucunda Trans-Hazar bölgesindeki Bolşevik hükümeti devrildi. 20 Temmuz'a gelindiğinde ayaklanma Krasnovodsk, Merv'e kadar bütün şehirlere ulaştı. Anau ve Gyaurs istasyonları arasında V. Telia liderliğindeki Aşkabat komiserleri vuruldu. Frolov ve askerleri öldürüldü.³⁶

Sovyet Birliği'nin Kuruluş Süreci ve Türkmenistan'da Siyasal ve Toplumsal Değişim

1918 yazında Sovyet yönetiminin Türkistan'daki durumu kritik bir hal almıştı. Rejimin en önemli destekçileri olan işçiler, demokratik özgürlüklerin kısıtlanmaya başlaması ve demir yolu işçilerine karşı uygulanan kanlı takip olayları sonrasında rejime olan desteklerini çekmeye başlamışlardı. Türkistan Cumhuriyeti Hükümet Başkanı F. Kolesov, bölgede atmosferin gergin olduğunu, işçi sınıfının provoke edildiğini ve Sovyet karşıtı

32 Dzhuma-Durdı Annaorazov, age, s. 42-43.

33 Dzhuma-Durdı Annaorazov, age, s. 45.

34 V.P. Buldakov, Revolyutsiya, nasiliya i arhaizatsiya massovogo soznaniya v grajdanskoy voyne: provintsialnaya spetsifika// Belaya gvardiya. N6, s. 24.

35 V.J. Tsvetkov. Zabitny front. İz istorii Belogo dvijeniya v Turkmenistane. 1918-1920 gg. s. 570.

36 M.Soyegov, Urojenets Orlova-odin iz pervih dotsentov BGU, funktsiniruyuşego s 1919 goda // Uchyoniye zapiski Orlovskogo gos. unv. Seriya "Gumanitarniye i sotsialniye nauki" nauçnyj jurnal. -Oryol izd-vo FGBOU VPO "Orlovskiy gos.unv." 2015. N6. s. 77.

hareketin her geçen gün büyüdüğünü belirtiyordu. Askerler korumasız, silahsız, moralsizdi ve genel durum çok kötü idi.³⁷

1918-1920 İç Savaşı'nın sona ermesiyle Trans-Hazar'ın doğusundaki bölgede (1921'den itibaren Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Türkmen bölgesi) Sovyet iktidarı yeniden tesis edildi. Bu yönetim başlangıçta zayıf bir yapıdaydı. Ayrıca iç savaşın ilk aşamasında Türkmen nüfusunun büyük çoğunluğu Beyaz Ordu saflarında savaşmış, temsilcisi Oraz Serdar ise Trans-Hazar Cephesi Beyaz Muhafız Ordusu'nun başkomutanı olmuştu. Ancak 1919 Mayıs'ından itibaren Türkmen birlikleri yavaş yavaş Beyaz birliklerin saflarından ayrılıp Kızılların saflarına geçmeye başladılar. Bu süreçte ilk Türkmen Kızıl Ordu birlikleri oluşturulmaya başlandı; komutanları G. Nazarov, Ç. Berdyev ve diğerleri idi.³⁸

Garib Nazarov'un komutasında, 3 Eylül 1919 tarihinde Aşkabat'ta 1. Türkmen Süvari Müfrezesi kuruldu. Bu birliklerin oluşumuna, Merv ve Çardzhou bölgelerinden de katkı sağlandı.³⁹ 1920 yılında Sapar Muradov'un komutasında yeni bir Türkmen Süvari Alayı kuruldu, aynı yılın haziran ayında O. Mahtumkuli Hanov liderliğinde iki alaydan oluşan Türkmen Süvari Tugayı teşkil edildi. Bu birlikler, Ekim 1920'de Kırgız ve Kazak isyanlarını bastırmak için Semireçye'ye gönderildi.⁴⁰

Ancak her ne kadar Kızıl Ordu saflarında Türkmenlerden oluşan birlikler kurulmuş olsa da bölgedeki Sovyet egemenliği sürekli olarak çeşitli isyanlarla tehdit edildi. Türkistan'daki Sovyet yönetimi, Avrupalı kadroların öncülüğünde yerel halkı yönetmeye çalıştı. Fakat özellikle Trans-Hazar bölgesinde Sovyet yöneticileri arasında ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıktı. M. K. Levandovski ve P. İ. Baranov gibi yöneticiler, teslim olmayan isyancılara karşı daha sert önlemler alınması gerektiğini savunurken K. Atabayev ve A. Sergaziyev gibi yerel liderler, daha yumuşak ve uzlaşıcı politikaların uygulanmasını önerdi.⁴¹

K.S. Atabayev Trans-Hazar bölgesinde etkili kişilerin önderliğinde silahlı müfrezelerin oluşturulmasını talep etti ve bu görevler için Toprı Tyurebayev ve Valihan Batmanovun atanmasını istedi. Etkili kişilerin

37 Z. V. Togan, Serkan A.: *İlmi Hayatı, Eserleri, Siyasi Faaliyetleri, Hatıralar*, Ankara, 2017, s. 267.

38 L. Dzhemkov, Na perednem kraye, Turkmenkaya iskra 1974. 20 İyulya.

39 A.A. Roslyakov, Bolşeviki Turkmenistana v borbe za vlast Sovyetov, Aşhabad 1975, s. 386.

40 V.M. Kuzmina, Bratsvo po orujiyu,rojdyonnoye Velikim Oktyabryom, s. 84-85.

41 A.A. Roslyakov, Sredazbyuro TSK VKP.s. 27.

kovulmasını engellemek istiyordu.⁴² Türkistan'ın stratejik çizgisindeki bu değişiklik P.İ. Baranovim, A. Sergaziyev ve K.S. Atabayev arasında anlaşmazlıklara yol açtı.⁴³

Ekim 1922'de Sovyet yönetimi, isyancılara karşı daha baskıcı bir strateji benimsedi. Teslim olmayan Basmacı müfrezelere karşı sert askeri operasyonlar yürütüldü, destekçilerine yönelik mal varlığına el koyma ve rehin alma gibi yöntemler uygulandı. İsyancı bölgelerde olağanüstü idari ve yargı organları kuruldu, askeri mahkemeler ve diktatörlük komisyonları devreye sokuldu. Tüm bu olaylar keskin bir kötüleşmeye yol açtı. İç siyasi durum Türkistan için trajik sonuçlara sebep oldu.⁴⁴

Türkmenistan'da Toplumsal Direniş ve Cüneyd Kurbanmamet Serdar Han İsyanı

Sovyet yönetimi, Türkmen bölgelerinde otoritesini pekiştirmeye çalışırken, aynı dönemde Cüneyd Han önderliğinde yürütülen silahlı direniş de ivme kazanmaya devam etti. Cüneyd Han, 1915'ten 1930'lu yılların başlarına kadar Türkistan'daki Sovyet karşıtı hareketin en etkili liderlerinden biri oldu. Cüneyd Han, yalnızca Türkmen değil, Özbek, Kazak ve Karakalpak topluluklarından da destek gördü. 1921 yılında Temirali Han, Bala Biya, Vel-Mamed Han ve Agadzhan İşan gibi liderler de onun safına katıldı. Harezm'in farklı bölgelerinde yürütülen operasyonlar, Cüneyd Han'ın direnişini zayıflatmakla birlikte tamamen sona erdiremedi. Nisan 1921'de İlyalı yerleşimine düzenlenen baskınla bir Kızıl Muhafız birliği imha edildi, aynı zamanda Darganata bölgesinde de iletişim hatlarına yönelik saldırılar gerçekleştirildi.⁴⁵

Sovyet yönetimi, Cüneyd Han'a karşı yalnızca askeri yöntemlerle karşılık vermedi. Türkmen aşiretleri arasında düşmanlığı körükledi, "dost" olarak tanımlanan aşiretler Sovyet yanlısı silahlarla desteklendi ve Cüneyd Han'a bağlı gruplar bu şekilde zayıflatılmaya çalışıldı. Örneğin, "dost" Ni yaz Bahşi, Cüneyd Han liderliğindeki Orsukçi klanını defalarca soydu. Bu strateji, yerel rekabetleri tetikledi, ancak aynı zamanda halkın daha geniş

42 L.B. Sudo, Antinarodnaya rol Turkmenskikh ispolnitelnih komitetov v 1917-1918 g.g. // İsvestiya AN TSSR. Seriya obşestvennih nauk 1973. N 3, s. 17.

43 A.A. Roslyakov, Ukaz raboçih, s. 27.

44 Roslyakov, Ukaz, s. 28-29.

45 U. Abdulrasulov, Konflikt kak resurs: anatomiya "Turkmenskikh besporjadkov" v Horezme, 1914-1916 gg. N3, 2018, s. 143.

bir kesiminin direnişe sempati duymasına neden oldu.⁴⁶ 1923 yılına geldiğinde Cüneyd Han pek çok yenilgiye uğramıştı ve ciddi kayıplar yaşamıştı. Buna rağmen çevresinde yüzlerce kişi toplanmaya devam etti.⁴⁷

Basmacı isyancıları tarafından esir alınan asker ve Sovyet işçilerinin serbest bırakıldığı pek çok örnek de vardı. Aynı durum N.A. Paskutsiy başkanlığındaki Devlet Komisyonu'nun da başına geldi. Anna Serdar liderliğindeki Çardzhou isyancıların eline geçti. İçlerinde Halk Komiser Yardımcısı G. Karpov, Cumhuriyet Başkanı Sahhatov, Konsey Müdürü Dormidontov, Devlet Planlama Komitesi çalışanları Nikolskiy ve Plehanov, Tarım Halk Komiseri çalışanı Fomkin ve Çardzhou Bölge Yürütme Başkanı Annaseyidov bulunduğu Sovyet yetkililer ele geçirildi. Bazıları direniş sırasında ölmüş olsa da çoğu serbest kaldı. 27 Haziran 1931 Geok-Tepe'den Karry-Çırla'ya yeni bir bölge oluşturması için gönderilen müfreze, isyancıların eline geçti. Silahları ellerinden alındıktan sonra serbest bırakılan esirler bir süre sonra güvenli bir şekilde Aşkabat'a ulaştılar.⁴⁸

İsyan hareketinin bastırılmasında tamamı Türkmenlerden oluşan savunma birliklerinin rolü vardı. Türkmenlerin kontrolündeki Harezmi ve Buhara bölgelerinde yetkililer, nüfusun belli bir kısmını isyancılara karşı kıskırttı. 1931 yılının son baharında kendi savunma birliklerinde 12 binden fazla asker vardı. Özellikle Taşauz bölgesinden olmak üzere, çoğu zaman Sovyetlere karşı itaatsizlik ettiler. Örneğin; Balta Şıkh, Berdi Bala, Mered Dou ve diğer birçok Türkmen, Sovyetleri başkanları olarak kabul etmesine rağmen yine de isyancılarla temas kurmayı, hatta bazen onlarla Sovyet hükümetine karşı çıkmaya devam etti.⁴⁹

Sonuç

1920-1930'lu yıllardaki Basmacı İsyanı, yalnızca Türkmen halkının değil, aynı zamanda dönemin Türkistan topraklarında yaşayan tüm halkların tarihinde en trajik olaylardan biri olmuştur. Bolşeviklerin sınıf nefretini ve dinsel hoşgörüsüzlüğü körükleyen politikaları sonucunda, her iki taraftan insanlar kinle hareket etmiş ve acımasızca birbirlerini öldürmüştür.

46 K. Abdullayev, Ukaz. Rabota, s. 268.

47 G. Nepesov, Pobeda Sovetskogo stroya v Severnom Turkmenistane (1917-1936 gg.), Aşhabad, 1950, s. 208; S. B. Begaliyev, "Basmaçesvo: Noviy vzglyad", Kırgızı i Kırgızstan: opit novogo istoričeskogo osmsleniya, Bişkek, 1994, s. 135.

48 Dzhuma-Durdi Annaorazov, age, s. 98.

49 İ.G. İvançenko, Rukovodyaşyaya i organizuyuşyaya rol Kommunističeskoy partii v razgrome basmaçestva v Turkmenistane, İzvestiya AN TSSR, Seriya obşestvennih nauk 1969, N-4, s. 7.

Bilindiği gibi Türkmenler yüzyıllar boyunca kendi devlet yapılarına ve dolayısıyla ulusal iktidarlarına sahip olamamıştır. Çarlık Rusyası ve ardından Sovyet yönetimi döneminde gelişen isyancı hareketin katılımcıları, geleneksel kültürlerini, milli kimliklerini, zihniyetlerini ve yaşam biçimlerini koruma çabası içerisinde olmuşlardır. Dolayısıyla Sovyet iktidarına karşı mücadelenin belli aşamalarında Türkmenistan'daki isyan hareketi açık bir ulusal kurtuluş karakteri taşımıştır. Hareketin katılımcıları Sovyet yönetimi yerine kendi bağımsız iktidarlarını kurmayı hedeflemiştir.

İsyan hareketinin karmaşık ve çelişkili bir sosyo-politik olgu olduğu özellikle vurgulanmalıdır. Bu olay Asya ülkelerindeki diğer ulusal kurtuluş hareketleriyle bazı benzerlikler göstermektedir. Örneğin, Paris Konferansı kararıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun eski toprakları (Irak, Suriye, Filistin) Büyük Britanya ve Fransa'nın manda yönetimine devredilmiş, burada İngilizler ve Fransızlar yerel Arap elitlerinden oluşan hükümet organları oluşturmuşlardır. Arap elitlerinin İngiltere ve Fransa'ya karşı verdiği mücadele, Sovyet tarih yazımında ulusal kurtuluş hareketi olarak nitelendirilmiştir. Benzer bir şekilde, Türkmenistan'da da yerel elitler ve aydınların bir bölümü Sovyet yanlısı iktidarla iş birliği yaparken, diğer bir bölümü Sovyet yönetimine karşı silahlı direnişe geçmiştir. Bu durum, Hindistan'daki 1857-1859 Sipahi İsyamı ile de karşılaştırılabilir. Hindistan'da ulusal kurtuluş hareketi olarak kabul edilen bu isyanın bastırılmasında, İngilizler, yine yerli sipahi askerlerini kullanmışlardır.

Basmacı hareketinin karakteristik özelliklerinden de anlaşılacağı üzere, bu isyan ulusal siyasal, sosyo-ekonomik ve ideolojik-kültürel (dini dahil) çeşitli etkenlerin iç içe geçtiği karmaşık bir toplumsal olgudur. Hareketin her iki tarafında da çok sayıda kayıp ve mağdur bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

- ABDULLAYEV, K. (t.y.). Ukaz. Rabota, 268.
- ABDULRASULOV U. (2018). Konflikt kak resurs: anatomiya "Turkmenskikh bespor-yadkov" v Horezme, 1914-1916 gg. N3. 147.
- AMANZHOLOVA, D. A. (2018). Revolyutsiya 1917 goda i problemı etnopolitiçeskogo razvitiya narodov Tsentralnoy-Aziatskogo regiona Rossii. Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya: İstoriya i Filosofiya, (2), 46.
- ANNAORAZOV, D. D. (2022). Basmacheskoye Dvijeniye v Turkmenistane: Prodoljenije Grajdanskoy Voynı 1918–1920 gg. Aşhabad. 42-45.

- APAROV, D. Yu. (2002). Musulmanskoye dvijeniye v Sredney Azii v 1910 g. (Po arhivnim dannim Departamenta politsii Ministersva vnutrennih del Rossiyskoy imperii). Sbornik RİO, 5(153), 128–131.
- ASFENDİAROV, S. D. (1936). Natsionalno Osvoboditelnoye Vosstaniye 1916 goda. Moskva. 40-41.
- BEGALİYEV, S. B. (1994). Basmaçesvo: Noviy vzglyad. In Kırgızı i Kırgızstan: opit novogo istoričeskogo osmıleniya. Bişkek. 135.
- BULDAKOV V.P. Revolyutsiya, nasiliya i arhaizatsiya massovogo soznaniya v grajdanskoy voyne: provintsialnaya spetsifika// Belaya gvardiya. N6.24.
- DZHEMKOV, L. (1974). Na perednem kraye, Turkmenskaya iskra, 20 İyulya. İstitut İstorii Turkmenskoy SSR. (1938). Vostaniye 1916 goda v Turkmenii: Dokumenti i Materialı. Aşhabad: Turkmenskoye Gosudarstvennoye İzdatelstvo. 19.
- İVANÇENKO, İ.G., *Rukovodyaşyaya i organizuyuşyaya rol Kommunističeskoy partii v razgrome basmaçestva v Turkmenistane*, İzvestiya AN TSSR, Seriya obşestvennih nauk 1969
- KOTYUKOVA T.V. Vostaniye Turkmen v Hivinskom hanstve v 1916 g. Moskva 2017, 67.
- KUZMİNA, V.M. Bratsvo po orujyu,rojdyonnoye Velikim Oktyabryom. 84-85.
- NEPESOV, G. (1950). Pobeda Sovetskogo stroya v Severnom Turkmenistane (1917–1936 gg.). Aşhabad. 42.
- RGIA, (Rossiskiy Gosudarstvennyy İstoričeskiy arhiv) f. 391, op. 2, d. 4511, l. 17-19.
- RGIA, (Rossiskiy Gosudarstvennyy İstoričeskiy arhiv) f. 391, op. 2, d. 4523, l. 11-13
- RGVA (Rossiskiy Gosudarstvennyy Voyenny Arhiv) f. 395, op. 17, d. 130, l. 2-4.
- RISKULOV, T. R. (1920). Vostaniye Tuzemtsev v Sredney Azii, Moskva, s. 63–65.
- RISKULOV, T. R. (1927). Vosstaniye Tuzemtsev v Sredney Azii v 1916 godu. Kızılorda: Gosudarstvennoye izdatelstvo K.S.S.R. 3-4.
- ROSLYAKOV A.A. (1975). Bolşeviki Turkmenistana v borbe za vlast Sovyetov, Aşhabad.386.
- ROSLYAKOV A.A. Sredazbyuro TSK VKP.27.
- ROSLYAKOV, A.A, Ukaz, Rabota. 27-29.
- SAHAKYAN V.A., Koloniya Turkmenii: Rossiyskaya Politika i Mestnye Obschestva (1881–1917), s. 215.
- SOYEGOV, M. (2015). Urojenets Orla-odin iz pervih dotsentov BGU, funktsiniruyuşego s 1919 goda // Uchyoniye zapiski Orlovskogo gos. unv. Seriya” Gumanitarnye i sotsialniye nauki” nauçny jurnal. –Oryol izd-vo FGBOU VPO “ Orlovskiy gos.unv.”N6.77.
- SUDO, L.B. (1973). Antinarodnaya Rol Turkmenskih İspolnitelnih Komitetov v 1917-1918 gg. İzvestiya AN TSSR. Seriya obşestvennih nauk. n-3.17.
- TOGAN, Z. V. (2017). Serkan A.: İlmi Hayatı, Eserleri, Siyasi Faaliyetleri, Hatıralar. Ankara.56.

- TsGA TSSR, (Tsentralny Gosudarstvennyy arhiv, Turkmenskaya Sovyetskaya Sotsialistiçeskaya) Respublika f. 1, op. 2, d. 56, l. 21-23.
- TsGA TSSR, (Tsentralny Gosudarstvennyy arhiv, Turkmenskaya Sovyetskaya Sotsialistiçeskaya) Respublika f. 1, op. 2, d. 59, l. 8.
- TSVETKOV, V.J. (2002) Zabitıy front. İz istorii Belogo dvijeniya v Turkmenistane. 1918-1920 gg.77.
- YOMUDSKIY, K. (1927). Turkmeni i revolyutsiya. 10 let nazad v Turkmenii. Turkmenovedeniye, (2-3), 16-19.
- ZEMAN, Z.A., *The Rise of National Movements in Central Asia: A Study of the Basmachi Rebellion*, Leiden: Brill, 1970.